

תמי רזי

בין אובייקט לסובייקט: ילדות ונעורים במהפכות לאומיות

יעל דר, טל קוגמן ויהודית שטיימן (עורכות), ילדים בראש המחנה: ילדות ונעורים בעתות משבר ותמורה חברתית (דור לדור: קבצים לחקר ולתיעוד תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות), תל-אביב: מכון מופ"ת ואוניברסיטת תל-אביב, תשע"א, ix + 381 עמ'

מנהלת התחנה לילדים כבדי חינוך בתל-אביב ציינה בדו"ח שחיברה בשלהי 1934 כי 'כל מבנה חדש דורש קרבנות. המבנה הגדול של ארצנו דורש את קרבנותיו, ואחד הקרבנות הכי קשים בתוך המפעל שלנו מוכרחים להיות הילדים'.¹ הלב מתכווץ לנוכח הפער בין הניסוח היובשני מעט של המנהלת העמלנית והמסורה לבין המציאות הטרגית המקופלת באמירה זו. ילדים הם ללא ספק הקרבנות המידיים של תמורות חריפות בעתות מהפכה או משבר אך גם בימים של שגרה קשה, במשטרי דיכוי, במצבים מתמשכים של עוני ורעב ואף בכל אותן משפחות שבהן הילדים נדרשים לסור למרות של אב פטריארך, שעל

פי החוק הרומי רשאי היה אפילו להוציא להורג את ילדיו.

חקר הילדות ומאוחר יותר לימודי הילדות (Childhood Studies) ותרבות הילד, תחום שאסופת מאמרים זו שייכת אליו באופן מוצהר, התמודדו מראשיתם עם המתח שבין הכרה

1 ק' פרלברגר, 'תחנה מיעצת לילדים כבדי חנוך', 16 בדצמבר 1934, אעת"א, 4-1768.

אסופה זו, שאכן משקפת, כפי שכתבו שלוש העורכות בפתח הדבר, את הבשלתו של מחקר תרבות הילד והפיכתו לתחום דעת לגיטימי, שאינו נאלץ עוד לנקוט את הנימה האפולוגטית שאפיינה אותו בראשית דרכו. אסופה זו, שראשיתה בכנס בשנת 2009 שנשא את אותה כותרת, מטרתה לבחון את התפקידים החברתיים והתרבותיים שמילאו ילדים ובני נוער בעתות מהפכה ומשבר – הן תפקידים שנכפו עליהם, אם באמצעות אינדוקטרינציה ואם באמצעים בוטים יותר, הן תפקידים פעילים שקיבלו עליהם.

המתח הגלום בתחום חקר הילדות ותרבות הילד בא לידי ביטוי בשאיפה הכפולה לבחון את הילדים ובני הנוער בהקשר הבלתי נמנע של היותם אובייקט סביל לשאיפות לאומיות של דור ההורים, ובה בעת לשחזר את קולם שלהם ולבחון את תרומתם ואת הפרשנות שלהם למהפכות ולמשברים שחוו. חלקה הראשון של המשימה קל באופן יחסי לביצוע, משום שתהליך ה'הלאמה' של הילדות ושל ילדים ובני נוער על ידי מנהיגי המהפכה, אנשי החינוך ויצרני התרבות שלה, מתועד היטב מטבע הדברים בשפע בלתי נתפס לעתים של מקורות מגוונים – ממפפלים רוויי התלהמות ועד שירי ערש ענוגים. חלקה השני של המשימה מציב למחקר אתגר של ממש, ורק מחקרים מעטים מצליחים לאתר ולזהות את קולם האמתי של הילדים ובני הנוער מבעד למכשבי האינדוקטרינציה.

גם באסופה זו, אשר לה שלושה שערים – חינוך ובינוי אומה, ילדות מול קטסטרופה וילדות ומדינה – המגמה הראשונה והמתבקשת של ניתוח המאפיינים המגוונים של ה'הלאמת' הילדות בולטת הרבה יותר מאשר זו השנייה. הקושי העיקרי שעליו צריכה לגבור המגמה לחשוף את קולם של הילדים ובני הנוער הוא מיעוט הטקסטים שהם כתבו, ודאי בהשוואה לטקסטים

בהיותם של הילדים קרבנות אלמונים ואילמים של ההיסטוריה לבין השאיפה להעניק להם קול ולהשיב להם את הסובייקטיביות שנגזלה מהם. תחומי דעת אלה צמחו כחלק מן ה'גל החדש' של המחקר ההיסטורי והסוציולוגי שלאחר מלחמת העולם השנייה, זרמי מחקר שהמשותף לענפיהם השונים הוא המחויבות הפוליטית והחברתית לייצוג של מי שמפאת מעמדם, מינם, גילם או השתייכותם לקבוצות מיעוט בחברה, נדחקו לשולי החברה ולשולי הסיפור ההיסטורי.

כפי שכותבת רימה שיכמנטר במאמרה המעניין על טקסטים שכתבו ילדים לעיתוני ילדים בשנותיה הראשונות של המדינה, במוקד לימודי הילדות ותרבות הילד ניצבת השאיפה לראות בילדים גורם פעיל ולא אובייקט סביל בלבד, ומשום כך רבים מן המחקרים בתחומי דעת אלה משתדלים להתמקד בילדים עצמם ובתפיסותיהם. אולם מתברר כי מגמה זו נתקלת שוב ושוב בקיר המציאות, הבלתי עביר לעתים, שכן לילדים במערב עד שלהי המאה התשע-עשרה לא הייתה כמעט אפשרות להשמיע את קולם ולהותיר אחריהם עדויות חומריות לחוקרים הלהוטים לאתרום ולשחזר את חייהם, רגשותיהם או חלומותיהם. בשאר העולם מצב עניינים עגום זה נמשך במידה רבה עד היום. גם בעידן המודרני, עידן המהפכות הלאומיות והחברתיות, לא תמיד קל לזהות את קולם של הילדים, להעניק להם את מקומם ולשקף את נקודת המבט שמקורה בחוויותיהם ובעולמם שלהם.

באופן מפתיע אף שילדים ובני נוער ניצבו במוקד המהפכה הציונית, ואף שנכתבו מחקרים העוסקים בין היתר בחינוך ציוני פורמלי ובלתי פורמלי, בתנועות הנוער, בטקסטים לילדים בכלל ובספרות ילדים בפרט, לא פורסמה עד כה למיטב ידיעתי אסופה בעברית המאגדת מחקרים אלה. מובן זה יש חשיבות רבה להוצאתה לאור של

בני נוער יהודים
בפולין (1946)
(כאדיבות ארכיון יד יערי,
גבעת חביבה)

דיון – שאיננו במאמר – במתח הבלתי נמנע בין תפקידם הסביל לתפקידם הפעיל של ילדים במהפכות לאומיות.

גם מאמרה של בשמת אבן־זהר, אף הוא בשער הראשון של הספר, דן בתפקידם הפעיל של הילדים במהפכת התרבות העברית – הן במרחב הציבורי הן בזה הביתי – ובוחר את דרגת המעורבות והשותפות שלהם במפעל המצאת התרבות העברית החדשה, בעיקר בשנות העלייה הראשונה. לטענת המחברת הילדים גויסו כסוכני שיווק והפצה של התרבות החדשה, טענה המדגישה שוב את המתח בין היותם אובייקט, המגויס ומנוצל לצרכים לאומיים, לבין התפקיד הפעיל מאוד שמילאו במשימה זו. אבן־זהר מנתחת לדוגמה סיפור שפורסם בירחון 'הנעורים' בשנת 1904, והמבוסס על הדגם האהוד 'מיומנו של תלמיד', בהשראת ספרו הנודע של אדמונדו דה אמיצ'יס 'הלב', ומראה שעולם הילדות הארץ־ישראלי המשתקף בסיפור 'אינו אלא אשליה', שנשמע בה לא קולם האמתי של הילדים אלא קולם של 'זמי התרבות העברית החדשה, הממציאים "ילדים עבריים חדשים"' (עמ' 62). אך נדמה שגם במאמר זה נותר הדיון בסוגיה מהותית זו חלקי ומקומי.

סוגיית המקומיות של המחקרים המוצגים באסופה עולה נוכח הפער שבין כותרת האסופה, שהיא כללית ואינה מצמצמת לתחום היהודי או

שכתבו מבוגרים, אך חמור לא פחות מכך הקושי לעמוד על רצונותיהם, שאיפותיהם וקולם האמתי של הילדים ובני הנוער בטקסטים שנוצרו בידיהם וכן במעשיהם. עם זאת על אף הסכנה שבגלישה לדיון עקר ולא־היסטורי בדבר הקול האותנטי או הזהות האותנטית, של ילדים ובני נוער במקרה זה, אי אפשר לוותר על השאיפה לחשוף את הממדים של הסוכנות הפעילה של הילדים, ודאי לא בתחום דעת המתיימר לייצג את נקודת מבטו של הדור הצעיר.

במאמר של זהר שביט, הפותח את האסופה, על ילדים כנושאי מהפכת הדיבור העברי, המחברת מצטטת מתיאור גן הילדים העברי שהוקם ביפו בראשית המאה העשרים, תיאור פרי עטו של אליעזר בן־יהודה: 'הם מדברים עברית... הם משחקים עברית... הם מתקוטטים ומתפלאים עברית... (עמ' 15-16). שביט מביאה את הדברים כדי לחזק את טענתה העיקרית, שהילדים מילאו את התפקיד המרכזי בהפיכת העברית לשפה הילידית והטבעית של בני היישוב היהודי, ומשום כך היה להם כמובן מקום מרכזי בעצם המהפכה הצינונית וביצירתו של האדם העברי החדש. זהו ללא ספק תפקיד פעיל שמילאו הילדים, ורבים מהם עשו זאת בהיפוך דורי בראש ובראשונה מול הוריהם, 'דור המדבר' שהתקשה להסתגל לתנאי הארץ ולשפה החדשה, ושילדיו אמורים היו ללמדו את שפת המקום, במובן הצר והרחב כאחד. עם זאת דווקא ההצלחה האדירה של מהפכת הדיבור העברי מעידה על המידה שבה שימשו הילדים אובייקט, חומר ביד היוצר של מהפכה זו, שהייתה כמובן ידם של המבוגרים (גם אם חלקם היו מבוגרים צעירים מאוד). בהקשר זה אמירתו החרیפה של יחיאל היילפרין, שייסד בוורשה גן ילדים וכתבי־עת עברי, שגן הילדים העברי אינו אמור להיות 'בית־היוצר לנשמות "ציוניים" קטנים' (עמ' 23), יכולה הייתה לאפשר

של 'חלוץ ההולך לפני המחנה' (עמ' 186), ולא של מרד כמטרה בפני עצמה או כצורך לבעוט בעולם המבוגרים. לעומת זאת אברהם טוען במאמרו על ה'נוער ההיטלראי' שמרדנותם של בני נוער אלה לא הוגבלה ליעדים אידאולוגיים, שנקבעו מלמעלה, אלא כוונה גם לחציית גבולות מיניים ומוסריים ולהתרסה כללית נגד ההורים והמשפחה. ההשוואה בין שני המאמרים מעוררת שאלות מעניינות על ה'אלאמה' של ילדים ובני נוער ועל מידת האוטונומיות הפתוחה לפניהם, לעתים דווקא בנסיבות קיצוניות כל כך כמו אלה של שנות מלחמת העולם השנייה; השוואה זו מלמדת על הפוטנציאל העשיר הטמון בדיון השוואתי והקשרי ועל תרומתו האפשרית לחקר תרבות הילד ולימודי ילדות.

השער השלישי, החותם את האסופה, עוסק כאמור בילדות ובנעורים בשנות המדינה, ובו מאמר של יעל דר על עיתוני הילדים בתקופת ההמתנה שקדמה לפרוץ מלחמת ששת הימים, מאמר של יעל טף-סקר על ייצוג השכול בספרות הילדים הישראלית בשנים שלפני מלחמת יום הכיפורים ואחריה, ומאמריהם של שיכמנטר ופרגמן שהוזכרו לעיל. במאמרים אלה נחשף באופנים שונים החוט הנמתח בחקר הילדות והנעורים, בפרט בהקשר הלאומי, בין היות הילדים אובייקט סביל לבין היותם סובייקט אוטונומי ומרדני לעתים. המאמרים בשער זה מעידים כי גם לאחר כינונה של המדינה – מדינת ישראל או סוריה, במקרה של המאמר על תאמר – המשך הדור הצעיר ללהטט בין כפל התפקידים; כך היה לפחות עד מהפכות הצעירים בשנות השישים של המאה העשרים (שהמאמרים אינם דנים בהן), מהפכות שבמסגרתן תבעו להם הצעירים את הזכות לאוטונומיה ושחרור מעול המבוגרים, וזאת באותן השנים שבהן נולד והתגבש, ולא במקרה כמובן, חקר הילדות והנעורים.

הציוני, לבין המאמרים שנאספו בה, ואשר למעט שניים עוסקים כולם בילדים ובבני נוער יהודים וציונים. אמנם בדברי הפתיחה שלהן העורכות מציינות כי 'אסופת המאמרים מתמקדת בילדים ובנערים, יהודים בעיקר' (עמ' 9), והדבר כמובן לגיטימי לחלוטין, בפרט לאור האמור לעיל באשר לחידוש ולחשיבות של אסופה מעין זו בעברית. עם זאת יכול להיות ערך רב למבט השוואתי ולמיקום הדיון בילדות ובנעורים הציוניים בהקשר רחב יותר, הקשר שעל פי רוב אכן בולט בהיעדרו במחקרים בתולדות הציונות. פרסום של שני מאמרים, מעניינים כשלעצמם, אין בו כדי להעניק הקשר רחב די הצורך לדיון החורג מגבולות הציונות. המאמר האחד, מאת דורון אברהם, דן באופן מרתק במרדנות ה'נוער ההיטלראי' (Hitlerjugend), והאחר, מאת אלון פרגמן, עוסק בכתבתו של הסופר הסורי הגולה זכריא תאמר לילדים – לטענת המחבר יצירותיו אלה של תאמר חינכו את הקוראים הצעירים על ברכי ההתנגדות לשלטון דכאני, ובימים אלה קשה שלא לחשוב על כך בקשר למהפכה בסוריה בפרט ולאביב העמים הערבי בכלל.

מאמרה של אביבה חלמיש על מרד הנעורים של 'השומר הצעיר', הפותח את השער השני של האסופה, שעניינו ילדות וקטסטרופה, בוחן את מרכזיות הממד של מרד הנעורים בתנועה זו על רקע פעילותה בעיקר במזרח אירופה. מתבקש להשוות בין מאמר זה לבין מאמרו של אברהם על מרדנותו של ה'נוער ההיטלראי', לא רק משום ששניהם עוסקים במוטיב המרדנות, אלא משום ששתי התנועות ינקו לפחות חלקית ממקורות דומים של תרבות הנוער האירופית, שכראשיתה שילבה את השאיפה ליצירת תרבות נוער אותנטית עם רעיונות נאורו־מנטיים ובחלקם אנטי־מודרניים. לטענתה של חלמיש המשמעות של מרד הנעורים של 'השומר הצעיר' הייתה